

KURUMSALLAŞMA VE CEMAATLEŞME ARASINDA GÖÇMEN KİMLİĞİ*

Celeleddin ÇELİK**

GİRİŐ

Bu çalıŐmada kültürel ve kimliksel dönüŐümleriyle ilgi konusu olan "göçmen", kentleşme ve sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı i göçün aktörleri olan "yeni kentliler"i ifade etmektedir. Göçmenler, kendilerini bu hareketliliğe sevk eden sebeplerin farklılaŐmasına bağlı olarak, kent kültür ve hayatına da çeşitli düzeylerde katılırlar. Başka bir deyişle, baŐlangıçta "ge yönelten sebepler", daha sonra da "g edilen kentin karşılama kapasite ve pozisyonu", göçmenlerin *kentle bütünleşme, yaşam tarzı, kültürel tercih ve eğilimlerini* belirleyici olabilmektedir. Ancak nesnel yapıya odaklanmış bu yaklaşım, göçün öznesi olan göçmenleri, büyük ölçüde toplumsal koşulların sürüklediği bir mağduriyet boyutunda sınırlamaktadır. Nitekim g ve kentleşme çalıŐmalarında "göçmen konumu", genellikle "yeni kentliler"in aktif özneler olarak katıldıkları bir sürecin aksine, "itici-iletici-çekici" nedenler gibi toplumsal yapının belirlediği pasif bir durumu yansıtılmaktadır. Kişisel irade ve eğilimlerin büyük ölçüde etkisiz kaldığı bu değişim sürecinde, göçmenler de kendilerini diğer toplumsal kesimler gibi bir takım grup aidiyetleri ve kültürel kimlikler içinde ifade ederler.

Bununla birlikte göçmenler kentteki hayat tecrübelerini, toplumsal pratikleriyle birleŐtirerek "kentte var olabilmenin" aktif mücadelesini verirler. Kent onlar için, zihniyet, tutum ve davranış boyutunda sosyo-kültürel ve psikolojik değişimler talep eden bir mekansal farklılaşma, ama daha çok bir "mücadele alanı"dır. Dolayısıyla hızlı değişim süreci, yaşanan kent mekanını "kendine özgü kurum ve yapılarıyla bir hayat tarzı"nın aksine "farklı kültür ve grupların mücadele alanı" haline getirmektedir. Sorun kaynağını kentlerin kültür ve kurumlarıyla karşılama gücünü aŐan yoğun gte bulmaktadır. Kentleşme literatüründe bu sorunla ilgili yaygın analizler, kurumsal yapılarla ilgili zafiyetten doğan boşluk ya da iŐlevsizliklerin *tampon mekanizma* olarak adlandırılan *yeni aĐ ilişkileri* ve *cemaat örüntüleri* tarafından doldurulduğunu vurgulamaktadır. Kente

* Bu yazı, Türkiye Kültür AraŐtırmaları Grubu'nun 3-5 Eylül 2003 tarihinde Van Yüzüncü Yıl niversitesi'nde düzenlediği "Türkiye Kültürleri Sempozyumu"na sunulan bir bildirinin geliŐtirilmesiyle oluŐturulmuŐtur.

** Yrd. Doğ. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. celikc@erciyes.edu.tr

özgü kültür ve ilişkiler sisteminin dışında kalan ya da dışlanan bu yeni anlam bağlamlarının, kent kimliğini dönüştürebilme potansiyeli taşıdıkları anlaşılmaktadır. Buna göre *göçmen kimliği* büyük ölçüde, kentin ve göç şartlarının değişen niteliklerine göre farklı *uyum* ve *çatışma* refleksleri gösterir. Nitekim evrimci "geçiş" yaklaşımlarında "cemaate özgü tutum ve bağlılıklardan kentsel ilişkiler ve hayat tarzına geçişi beklenen göçmenler" in, bu açıklama şemasını bozan tutum ve zihniyet eğilimleri Türk kentleşme pratiğinde de sergilenmiştir. Buna göre toplumsal motiflerin belirlediği göç sürecinde yeni kentlilerin kimliği, kurumsallaşma ile cemaatleşme yönelimleri ya da başka bir deyişle "geleneksel ile modernin arasında" ayrışan bir kültüre aidiyetin vurgularını taşımaktadır. Bu durum, göçmenin tabi olduğu toplumsal hareketlilik sürecine kendi güncel, kültürel gerçekliğini yansıtarak katılması anlamına gelmektedir.

Burada "göçmen kimliği" kavramı ile, fiziki ve kültürel anlamda kent merkezinin ve kültüründen ayrışmış, dolayısıyla gündelik hayatın dili ve alışkanlıklarını da bu farklılaşmış söylem alanında yürüten bir kültürel bağlama atıfta bulunuyoruz. Bu anlamda "kimliğin özünün söylemler içinde belirlendiğini" savunan Foucault'dan hareketle,¹ yeni kentlilerin kültürel söyleminde üretilen ve temel bileşenini göç sürecinde bireylerin ya da grupların yeni yerleşim alanlarına doğru kalıcı hareketinde bulan bir *göçmen kimliği*nden söz etmek mümkündür.

Türkiye'de kentlere yönelik iç göç olgusunun bölgeden bölgeye, hatta ilden ile farklılaşan sebepleri bulunmaktadır.² Göçün niteliğini ve yönünü belirleyen sosyo-ekonomik ya da kültürel koşullar, göçmenin kentle bütünleşme eğilimlerini de önemli oranda etkilemektedir. Bu süreçte öne çıkan ve çok tartışılan bir başka olgu ise, "göçün kent kültürüne olan etkisi"dir. Her ne kadar yaygın bir "kent kültürü" nün varlığı konusu tartışmaya açık olsa da, "yoğun iç göç aracılığıyla kırsal-geleneksel kültürün, kentsel alanları ve kente ait yaşam tarzını kuşatarak bastırdığı"na ilişkin oldukça kabul görmüş bir anlayış bulunmaktadır. Kentsel kültür ve hayatı sarsacak, organize olmuş hayatı kendi mantığına dönüştürecek boyutlara ulaşabilen bu kültürel oluşum, belli tanımlamaların dışında "öngörülme, dolayısıyla da denetimi güç bir olgu" olarak kabul edilmektedir³. Buradan hareketle Türkiye'de göç ve kentleşme olgusunun, klasik sosyolojik yaklaşımların öngördüğü model ve şablonların dışında, kendi tarihsel ve toplumsal özellikleri bağlamında anlaşılması gereken dinamikleri bulunmaktadır. Bu yazı, göçmen kimliğindeki, geleneksel ve kentsel kültürden ayrışmış yeni kültürel desenlerin anlaşılmasında, düzçizgisel-evrimci şablonların yerine, sözü edilen dinamikleri öne çıkaran, yorumlayıcı sosyolojik bir perspektifi sürdürmeyi amaçlamıştır. Öte yandan etnik, dinî ve kültürel boyutlarda çok geniş bir alanı içeren *cemaatleşme* olgusu, yalnızca "aile, akrabalık ve hemşehrlik" temelinde ortaya çıkan ilişkilerle sınırlı tutulmuştur.

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, 406.

² Sosyo-ekonomik nedenler göçü etkileyen temel faktör olmakla birlikte, bazı bölgelerde toplumsal ve siyasal faktörler, sosyo-ekonomik koşulların önüne geçebilmektedir. Öte yandan kentlere göçü cezbeden ve kentte yaşamının iyi yönleri olarak gösterilen faktörler arasında, başta "çocukları okutma imkanı olmak üzere, yaşam koşullarının iyiliği, temizlik ve toplumsal hizmetlerin fazlalığı, emniyet içinde serbest ve rahat dolaşmak vb." özellikler sayılmıştır. ODTÜ Sosyoloji Bölümü GAP Araştırması Ekibi, GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1994, 190-191.

³ Ercan Tatlıdil, "Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu", Ege ÜEF Sosyoloji Dergisi, S.3, İzmir 1992, 51-52.

BİR HAYAT TARZI OLARAK KENTLİLİKTE GÖÇMEN KÜLTÜRÜNE

Klasikleşmiş kent tanımlarında, genellikle özgün bir kültüre işaret eden hayat standartlarına atıf yapılır. Buna göre bir hayat tarzı olarak kentliliği üreten şartlar, "uzmanlaşmış bir işbölümü, akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, gönüllü birliklerin artışı ve normatif çoğulculuk, sekülerleşme, kitle iletişim araçlarının artan yoğunluğu ve etkisi ile birlikte toplumsal çatışmaların yükselmesi" gibi özelliklere bağlanmaktadır. Bu sebeple kent kurumlarıyla, işbölümü, geleneği ve gündelik hayat rutinleriyle aslında bir *eğitim düzeni* olarak da algılanmıştır.⁴ Orada çok farklı toplumsal grup ve yapıları içeren hayat tarzı ile bunu anlamlandıran kültür, birbirine benzemeyen düşünce ve anlayışları birarada tutabilmektedir. Kent kültürü aynı zamanda kendi tarih ve yaşam tecrübelerinin ürünü olan bir birikim üzerinde inşa olur. Bu birikim yoğun göç alan kentlerde, değişik alt kültür sistemleriyle bütünlük sağlayarak zenginleşir. Farklı düşünce, duygu ve aktivitelere sahip sosyal grupları bünyesinde toplayan kentler, bu sayede bir kültür mozayığı oluştururlar.⁵ Böylelikle kent "insani özelliklerin ve özgürlük kavramının genişlemesi, eşitlik idealinin yayılması, cinsiyet, statü ve etnik ayrımcılıkların ortadan kalkması" gibi çeşitli gelişmelerin kaynağındaki *ahlaki ve tarihi bir gelenek* olarak betimlenmiştir.⁶ Yapısal olarak kent içinde, bireylerin yerlerini bir başkasının dolduramayacağı bir işlev konusunda uzmanlaşmaya yönelik bir organizasyon ve yönlendirme sözkonusudur. Bu farklı kurum ve teşkilatlar içerisinde hareket eden bireyler buna uygun farklı ilişkiler sistemine uyabilme becerisini de geliştirmek durumundadırlar. Başka bir deyişle kentsel bürokrasi ve kurumlaşma, kendi işleyiş sistemiyle uyumlu bir insan tipi ve kültür üretir.⁷ Bu, geleneksel anlam haritalarının çözülmesi ya da kaybolması anlamına da gelen bir değişim talebidir.

Öte yandan kentsel bürokratik yapılanma hayatın artan ölçüde rasyonelleştirilmesini ve planlanmasını, bireylerin de bu sistemde varolabilmek için bu sürecin gereklerine uymasını gerektirmektedir. Birey çok sayıda kurum arasında, onların gerektirdiği değer yargısı ve normlara göre hareket etmeyi öğrenmek durumundadır. Buna göre kentsel kurumlar içinde "kimliğin parçalanması ve ilişkilerin süreksizliği," bireyleri bir çeşit 'sakinme ilişkisine' zorlamaktadır. Dolayısıyla kentsel kültürün kurumsal boyutta *bürokrasi, işbölümü ve örgütlenme*; sosyo-psikolojik boyutta ise *rasyonalizasyon, sekülerleşme ve bireyselleşme* gibi çok yönlü değişim süreçlerinde çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Simmel'in bu anlamda kentsel işbölümü ve örgütlenme içerisinde, nice-lik bir değere dönüşen bireylerin şahsiyetlerinde bir boşluk oluştuğunu belirtmesi önemlidir.⁸

Kent, her ne kadar devingenlik ve statü değişiminde bireysel kazanımlara fırsat yaratsa da; yapısının farklı gelir düzeylerine göre ayrılmış yerleşim birimlerinden oluşması ve bu anlamda sınıflandırma, hiyerarşi ve bölümlenmeye dayanması, çatışma

⁴ Nermi Uygur, "Kentler, Köyler", Cogito, Yaz/96, S.8, 133-134; Marshall, age., 400.

⁵ E. Tatlıdil, "agm.", 51

⁶ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, Çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, 18.

⁷ Ritzer'e göre, "bürokratik akılcılık, benliği sınırlaması, duyguları denetlemesi ve ruhu boyun eğdirmesi nedeniyle, insanların insan gibi davranmadığı, insan olmaktan çıktığı akıldışı bir durumu da getirir. Öte yandan kırtasiyecilik, öngörülemezlik ve kalitesizlik gibi patolojik görüntüleri de içermektedir." George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998, 51.

⁸ George Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", Cogito, Yaz/96, S.8, 88-89.

kaynağı olan yeni eşitsizliklerin ortaya çıkışı için de uygun bir zemin oluşturmaktadır.⁹ Üstelik "özgür kılıcı, özerk bireyin mekanı" olarak betimlenen kentsel alanların artan büyümesine paralel olarak, organizasyonlar, bürokrasi ve kurumlaşma da genişlemekte, dolayısıyla birey üzerindeki denetim, yönlendirme ve bağlılık talepleri daha da artmaktadır. Kentin bu kurumsal gelişiminde bireyler, "kalabalıklar içinde yalnız, tedirgin, çevresindeki insanlara karşı kaygılı bir yabancılık" içine düşebilmektedir.¹⁰ Bütün bu gelişmeler aynı zamanda bireysellik ve kurumsallık gibi değerler etrafında idealize edilen kentli tipine yönelik eleştiri noktalarını da oluşturur. Tanımlarda öngörülenin aksine derin bir kaygı içine düşen kent insanı, bir korunma isteği ve güvenlik arayışı içinde "cemaat hayatına ve cemaatleşmeye" yönelebilmektedir. Kentsel kurumların öngördüğü bireysel kişilik algısı ve toplumsal ilişki sistemi, kimliğin pragmatik, değişken ve kaygan bir nitelik almasına yol açar.¹¹ Kentsel işbölümünde bireyi ötekiyle kıyaslanamaz ve vazgeçilemez hale getiren uzmanlaşma, böylece kişiyi bütün ötekilerin etkinliklerine bağımlı hale getirmektedir.

Yapısal ve kültürel özellikleri bakımından *kent* ve onun *özgün kültürü* üzerine söylenenler, büyük ölçüde Avrupa'nın kendi tarihsel tecrübesinde şekillenmiş sosyolojik teorilere dayanmaktadır. Ancak kent ve kentlilik üzerine yapılan tanımlamalarda, ilk dönemlerdeki idealizasyonun yerini, modern kentsel sorunların toplum ve birey düzeyindeki yansımalarını öne çıkaran bir değişme söz konusudur. Çağdaş kent, kurumsal ve kültürel bakımdan baş etmek zorunda olduğu öznel ve nesnel sorunları ile tartışılmaktadır artık.

Türkiye'de *kent kültürü* olgusu, özellikle kentlere yönelik yoğun kırsal göçün, kuşatıcı ve hatta sarsıcı etkisi üzerine gündeme gelmiştir. Kentlilik ya da kent kültürü, adeta bir yerin gerçek ve geçmişinden gelen sahiplerinin sayıca ve kültürcü düşüktükleri azınlık durumuna bağlı bir nostalji konusu olarak öne çıkmaktadır. Oysa Türk tarih ve toplum pratiğinde kendi yapısal kültürel dinamikleri içinde özgün bir kent ve ona ait bir kültürel birikim bulunmaktadır. Ancak kentleşmenin Avrupa-merkezci tanımları, "tarihsel gelişimi içinde özerk kurumsal yapılarıyla öne çıkan kentin, yalnızca *Batı kenti* olduğunu" savunan teorik kabulleriyle, farklı gelişme çizgilerini daha baştan dışta bırakmış olmaktadır. Tanımlar, kavramsal araç ve şablonlar genellikle sanayileşmiş ülkelerin gerçekliğinden hareketle oluşturuldukları için, yaygın deyimle 'gelişmekte olan' ülkelerin yapısal durum, nitelik ve süreçlerini yeterince açıklayıcı olamamakta, aksine çoğu zaman söz konusu ülkelerin gerçekliğini çarpıtmaktadırlar. Bu çerçevede etnosentrik model ve paradigmalardan açıklamalarında öngörülme, gelişmeci perspektifle çelişen paradoksalıklar; "kentlerin köylüleşmesi", "tampon kurumlar", "marjinal sektör", "geçiş süreci", "arabesk olgu" gibi kavramlarla *geçici, eğreti, normatif şemadan sapan* durumlar olarak nitelenmektedir. Bu tanımlarda değişimin özgün biçimlerine yer verilmemesinin yanı sıra, toplumsal aktörler de olgunun içinde pasif tarihsel ajanlar olarak yer almaktadır. Bu yaklaşım temelde, kişilerin kendileriyle birlikte çevrelerini ve

⁹ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996, 182.

¹⁰ M. Bookchin, age., 284.

¹¹ A.Yaşar Sanbay, "Kent: Modernleşme ile Postmodernleşme Arasındaki Köprü", Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi Yay., İstanbul 1996, 41.

hayat şartlarını dönüştürme güçlerini, bunlara ilişkin özgül bağlamlar üretme potansiyellerini gözardı etmiş olmaktadır.¹²

Göçmenin sosyal ve fiziki anlamda "arabesk ve gecekondular" ile somutlaşan periferik konumu, *kentle bütünleşmeden kentsel kültürün kırsallaşmasına* kadar, farklı uçlarda ortaya çıkan etkileşimi sorunsallaştırmaktadır. Dolayısıyla heterojen ve kültürel çoğulluğun mekanı olan kentlerin, özellikle gecekondular bölgelerinde çeşitli grup ve dayanışma biçimleri etrafında öbikleşen alt kültür adacıkları ya da cemaatleşmelerin mekanı haline gelmesi, kentsel hayat tarzını da kendine özgü ilişkiler sistemine göre dönüştürmektedir. Buna göre gündelik hayatın dokusu hem tanımı yapılan modern kent kurum ve değerlerinin, hem de göç öncesine ait geleneksel algılama ve yaşama kalıplarının dışında örülür. Kentleşmenin bu farklı gelişim ve yansıması, tarihsel arkaplan ile çağdaş gelişmelerdeki farklılıklara dayandırılmaktadır.

Wendorff, Batı uygarlığın ilerlemesinde önemli bir faktör olan Avrupa kentsel gelişiminin "Üçüncü Dünya" adı verilen "gelişmekte olan ülkelerde" karşılığı olmadığını belirtir. Üçüncü Dünya'da kentler çok hızlı büyüme gösterdikleri için, sosyal ve zihinsel alt yapıların gelişme fırsatı bulamadığı salt niceliksel bir süreç yaşarlar. Buna göre ticaret, sanat, yönetim ve eğitim ile politik bakımdan özerk ve burjuva geleneğine sahip olan Avrupa kentlerinin aksine, Batı-dışı kentlerinin tarihsel gelişiminde bu türden geniş fonksiyonlar yoktur. En önemli farklılıklardan birisi de Avrupa'da kırdan kente göç sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşirken, Üçüncü Dünya'da kentlerin büyümesi sanayileşme faktörüne dayanmamaktadır.¹³

Türkiye'de de modern fiziki ve kurumsal yapıların yavaş gelişmesine karşın, nüfus artışı, teknolojik değişme ve kırsal göç ise bundan çok daha geniş ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiş; nüfusun kentlere yığılma oranı, sanayileşme ve örgütlenme hızından daha fazla olmuştur.¹⁴ Bu dengesiz gelişme, toplum yapısında sosyal hareketlilik ve prestij kazanımında formel olmayan yolların öne geçmesine yol açmıştır. Bu bağlamda esasen çok boyutlu bir toplumsal ve kültürel değişimi ifade eden kentleşme olgusunun, salt fiziksel mekanda bir farklılaşma olarak algılandığı görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de kentleşme olgusu ile mekansal yapı arasında doğrudan ve determinist bir ilişki kurma eğilimi baskındır. Örneğin "apartmanda yaşamak", bir çok köy kökenli göçmen aile için, "kente dahil olmak, toplumsal konumlarını yükseltmek" anlamına gelmektedir. Kentin sosyal ve fiziki imkanları bakımından mahrumiyeti ifade eden gecekondular bölgesinde yaşıyor olmak, kente aidiyet hissini uyandırmamakta; kentlilik adeta, duygusal ve sosyal çevresi itibarıyla gecekondular bölgesinden uzaklaşmayı gerektirmektedir.¹⁵ Ancak mekansal yapıdaki sığrama, beklenilenin aksine görüntüleri kent hayatımıza taşımıştır. Kentlerin bir arada yaşama mekanları, oldukça sancılı ve çatışmalı bir karşılaşmalar alanı olarak popüler ilgi konusu haline gelmiştir. Oysa kent kültürü, mekansal değişimin ötesinde zihniyet, tutum ve davranışlar boyutunda kentsel ilişkiler ağının bir parçası olarak kurumları kullanma eğilimi ya da yeteneği ile

¹² Ernur Genç, "Kentleşme: Geleneksel-Modern Geriliminde Kimlikler", *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 308-309.

¹³ Rudolf Wendorff, *Dritte Welt und Westliche Zivilisation,-Grundprobleme der Entwicklungspolitik-*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden (Opladen) 1984, 393.

¹⁴ Mübeccel B. Kiray, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yay., İstanbul 1998, 20-21.

¹⁵ Tahire Erman, "Şehirli Olmak Ya da Köylü Kalmak: Kentteki Kırsal Göçmenin Kendini Tanımlaması Olayı", *Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 306.

şekillenmektedir.¹⁶ Bu yönelimlerin ortaya çıkması, salt fiziksel mekan değişikliğinin ötesinde, kentin ekonomik ve sosyal mekanına dahil olmaktan geçmektedir.

Türkiye’de kentin karmaşık ve yabancı dünyasında yer almaya çalışan göçmenler, savunmacı bir refleksle kırsal hayat ve kültüre yönelimli, nostaljik ve arabesk desenler içinde yeni tutunum mekanizmaları geliştirmektedirler. Kentlileşme sürecini problematik hale getiren bu durum, göçmenlerin gündelik hayat pratiğini, geride bıraktıkları kırsal-geleneksel ilişkilerden farklı bir düzeyde inşa etmelerine yol açar. Dolayısıyla bu yeni ortam içinde kurulan ilişkiler, kendine özgü kültür ve kurumlarıyla kentsel birikimin de dışında gelişmektedir. Göçmenlerin, kentsel yapıya dayanmayan ama kendi yaşam pratiklerinde fonksiyonellik kazanmış dayanışma mekanizmaları, ilişkili oldukları anlam haritaları bağlamında önem taşımaktadırlar. Bu oluşumlar, klasik düz-çizgiselci, tek-tip indirgemeci yaklaşımların paradigmatik sınırlarının dışında kaldığı için, “patolojik yansımalar” ya da “sistem-dışı gelişmeler” olarak etiketlenmektedir.¹⁷ Özellikle göçmenlerin sosyo-kültürel hayatına ilişkin değerlendirmeler, genellikle “doğal, normal ya da merkez” kabul edilen kent kültürüne olan mesafesine göre yapılmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin kentsel topluma uyum yada uyumsuzlukları, araştırma konularındaki ana vurguları oluşturmaktadır.

Türkiye’de kentleşmeyle bağlantılı iç göç süreci, hem göç edenleri, hem de göç edilen çevreyi etkileyen oldukça karmaşık bir etkileşim sürecini ifade etmektedir. Burada göçmenlerin niceliksel ve niteliksel durumları kadar, göç edilen çevrenin *yeni kentlileri* karşılama biçimi de değişimi belirlemektedir. Göçün yerleşik nüfusa göre düşük yoğunluklu olması, kentsel kurum ve ilişki ağlarının fazla etkilenmeden göçmen grupları emmesine ya da *getto* örneklerinde olduğu gibi belirli alanlarda yoğunlaştırarak *izole* etmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak yoğun bir nüfusun göç ettiği durumlarda mevcut kentsel kurumlar çoğu zaman yetersiz kalmakta ve göçmen gruplar kentsel yapıyı ve işleyiş kurallarını değiştirebilmektedir.¹⁸ Kentsel kültürün de dönüşüme uğradığı bu süreçte hangi yeni ilişki ağları ya da yapılanmalar, göç eden grupların hayatında etkili olmaktadır? Bu sorunun cevaplandırılmasında bir dizi kavram ve sözcüğün tartışma alanında yer aldığını görürüz. Özellikle “hemşehri dernekleri, tampon mekanizmalar, patronaj ilişkileri, formel ve informal ilişkiler” bunlardan bazılarıdır.

CEMAATÇI İLİŞKİ AĞLARI VE GÖÇMEN KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Hızlı bir değişim sürecinde gittikçe heterojen bir yapı özelliği kazanan kentler, farklılaşmış, ihtisaslaşmış ve büyük toplumla çeşitli biçimlerde ilişki kuran yerel toplulukları bünyelerinde toplarlar. Kentlerde sürdürülen yerel ilişkiler, oldukça karmaşık ve akrabalık, komşuluk, hemşehrilik gibi çeşitli iletişim/himaye ağlarına dayanan bir toplumsal etkileşim içinde gerçekleşir. Bürokratikleşmemiş birincil ilişkilerin esnekliği, ekonomik sorunlar ve toplumsal kaynaklara duyulan gereksinme gibi durumlarda acilen devreye sokulabilmelerini sağlamaktadır. “Enformel ilişkiler” olarak da tanımlanan bu yeni kentsel dayanışma ağları, yaygınlık ve artan güçleri oranında formel-kurumsal olanı devre dışı bırakmaktadır.¹⁹

¹⁶ Önder Şenyapılı, *Kentlileşen Köylüler*, Milliyet Yay., İstanbul 1978, 36-37.

¹⁷ E. Genç, “agm”, 316.

¹⁸ Sema Erder, *Kentsel Gerilim ve Enformel İlişki Ağları*, Um:ag Vakfı Yay., Ankara 1997, 51-52.

¹⁹ S. Erder, age., 30-32.

Mekanda hareketliliğe bağlı olarak, hayat tarzında ve sosyal konumda ortaya çıkan değişimler, göçmenlerin bazen birbirini izleyen, bazen de aynı anda pek çok kimlikler edinerek ilişkilerini sürdürmelerine neden olur.²⁰ Zira göçmenin kent hayatında sosyo-ekonomik sorunlarla birlikte başatması gereken temel sorun, etkisi daha kapsamlı olan *kültürel farklılık* konusudur. Ancak burada beklenen kültür çatışması, çeşitli tampon mekanizmalarla hafifletildiği gibi, uyumun ya da bütünleşmenin de kendine özgü biçimleri üretilebilmektedir.

Göçmenin kentle bütünleşmesini ve kent kültürüne geçişini ifade eden "kentleşme" kavramı, değerlerde, davranış kalıplarında ve gündelik hayat alanında bireyselleşmeye dayalı özgül bir kimliksel dönüşümü içermektedir. Yani kentsel-modern kimlik, toplumsal aktörü merkeze alarak *geleneksel olandan ontolojik ve epistemolojik bir kopuşu* gerektirmektedir. Ancak kimliksel dönüşümün bu teorik çerçevesi, Türk kentleşme tecrübesiyle çakışmamaktadır. Kentleşme bağlamında göçmenlerin algıladıkları ve temsil ettikleri kimlik, saf geleneksel ve modern tiplerle uygunluk arz etmeyen, yeni *melez, karma* hatta bilinç ve hayat tarzı bakımından *bölmeli, kopuk* unsurların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Kentsel yaşamla bütünleşme ve kentlilik, göçmenin kültürel alan ve kimliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak göçmenler, sürdürmekte oldukları kentsel yaşam pratiklerine kırsal-geleneksel bilgi ve değer kodlarını da taşıyarak cemaat ilişkilerini yeniden, ancak geleneksel olandan farklı bir tarzda üretirler.²¹ Başka bir deyişle göçmenlerin edindikleri yeni kimlik geleneksel olana dönüş biçiminde gerçekleşse de, bu hiçbir zaman geleneğin olduğu gibi yeniden kurulması anlamına gelmiyor. Hatta bu yeni kimliklenme arayışlarının, temelde modernliğin damgasını taşıyan bir süreç olduğu söylenebilir. Buna göre "özgür bir seçimin konusu olmayan geleneksel kimliğe" karşılık, yeni kimlik yönelimlerinin bir kısmı her ne kadar geleneksel kimliklere biçim ve söylem olarak geri dönüşü içerse de, esas olarak bir "iradi seçime dayanan aidiyet fikrini" savunduğu için geleneksel tahayyülden uzaklaşmakta ve modernliğin izini taşımaktadır.²² Kimliğin bu yönelimleri ve unsurları ise hangi bağlamlarda oluşmaktadır? Elbette bu sorunun yanıtını ararken, özellikle "yerel ilişkiler ve çeşitli cemaat örüntüleri", üzerinde durmamız gereken yapılaşmalar olacaktır.

Göçmenlerin, "genellikle *aile, mahalle, cemaat* ve hatta kısmen iş yaşamlarında, alışageldikleri geleneksel tarzları bazı değişikliklerle sürdüren, bununla birlikte yenilikçi olmayan bir yaşam biçimini benimsedikleri" iddia edilmektedir. Başka bir deyişle "göç, aile ve yakın çevre düzeyinde büyük bir kopuş ve yenilik değil, köyde sürdürülmesi zorlaşmış bir hayat tarzının kent ortamında bazı değişikliklerle birlikte sürdürme çabası" olarak nitelenmektedir.²³ Öte yandan göçmen, kentte her ne kadar ortak yaşam dünyasına ait bir çevrede hayatını sürdürse de, esasen bir sınır kişiliği" durumunu yaşar. Çeşitli sosyo-psikolojik gerilimleri davet eden bu kişilik yapısı, aynı zamanda gruplar arasında yapılan sürekli geçişlerin getirdiği bir kültür çatışmasında şekillenir. Bu çatışma ortamı, kişinin kendisini hiçbir grupsal kimliğe ait görmemesine, huzursuzluk ve sıkıntılara, istikrarsızlıklara yol açabilmektedir. Göçmenlerin kültürel gele-

²⁰ Selahattin Erhan, "Göç ve Kimlik", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 242.

²¹ E. Genç, "agm.," 312-314.

²² Ahmet İnsel, "Kimlikler Demokrasisi", Yeni Yüzyıl, 21.02.1996, 8.

²³ ODTÜ, *age.*, 195.

neklerinin toplumun özel, kamusal norm ve standartlarına uymaması, yaşanan gerilim ve çatışmaların nedenini oluşturmaktadır.²⁴ Göçmenlerin kültürel farklılığı hem geleceksel-kırsal hem de kentsel hayatı kapsayan bir spesifik yapıda yaşıyor olmalarından kaynaklanır. Başka bir deyişle göçmen, kimlik olarak artık ne salt köylüdür ne de kentli. Bir "geçiş insanı" olarak nitelenen göçmenin sosyal mekanı, kırsal ve kentsel kültürün çeşitli düzeylerde karşılaşma ve çatışmasından doğan hareketli bir zemindir.²⁵

Göçmenlerin kentsel ekonomik ve kültürel standartlara erişmedeki donanım yetersizlikleri, onların yerli nüfusa göre daha yoğun ve yıpratıcı bir mücadele içine girmelerini getirir. Güçsüzlük ve yoksunlukların güdülediği güvenlik gereksinmesi yeni dayanışma ağlarına yöneltirken, içine düşülen yalnızlık ve yabancılaşma gibi duygular da, bireyselleşme ve yeni kimliklerin keşfine yol açabilmektedir. Güvensizlik duygusu, korunma ve destek imkanı sağlayan her ilişki ve ağa büyük önem vermelerine yol açar. Göçmenin kentsel kurumları kullanma yeteneği ve imkanı ne kadar düşükse, o oranda yerel ilişki ve cemaatlere-mekanizmalara yönelmesi söz konusudur.²⁶

Esasen kentsel hayatın kurumsal boyutuyla gelen bir güven de söz konusudur. Bu, Giddens'in ifadesiyle bireylerin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duydukları "*pasif güven*"dir. Ancak pasif güven, insan ilişkilerinin tamamlanması noktasında yetersiz kalır ve bireyler aslında kendi yaşam çevrelerinde, tanıdıkları arasında geliştirecekleri "*aktif güven*" olarak adlandırılan bir mekanizmaya da ihtiyaç duyarlar. Açıkçası kentin kurumsal, anonim yapısı içinde hemen her insan, güven temelinde kişisel ilişkiler kurmaya yönelir. Kentsel kurumsallaşmanın ve kurumsal işleyişin zayıf olduğu, bireysel gelişme imkanlarının sağlanmadığı ortamlar pasif güveni azaltarak, aktif güven mekanizmalarını ön plana çıkarır.²⁷ Türkiye'de kent göçmeninin sosyo-kültürel ve ekonomik mekanı, cemaat oluşumlarına oldukça elverişlidir. Genelde akraba ve hemşehrilerin bulunduğu gecekondu bölgeleri, kişilerde "*biz*" olma bilincinin yerleşmesini sağlarken, kent ortamında eski ile yeninin karıştığı yeni dayanışma ilişkileri cemaat formunda sürdürülmektedir.

YEREL DAYANIŞMA İLİŞKİLERİNDE ŞEKİLLENEN GÖÇMEN KİMLİĞİ

Geniş ailenin sanayileşme ve kentleşme sürecinde bir gerileme içinde olduğunu savunan işlevselci görüş, göçle birlikte akrabalık bağlarının çözüleceğini savunur. Ne var ki bugün, aile, istihdam ve göç arasındaki ilişkinin, şimdiye kadar ortaya konulandan çok daha karmaşık olduğu kabul edilmektedir.²⁸ Nitekim gecekondu alanlarında, göçmenlerin kentsel hayata geçişin sancı ve sorunlarını, aile, akrabalık ve hemşehrilik gibi dayanışma ağlarının desteğiyle aşmaya yönelmeleri bunu göstermektedir. Bu anlamda Türk toplumunda aile ve akrabalık ilişkilerinin kültürel ve tarihi di-

²⁴ Adnan Gümüş, "Göç, Din ve Asimilasyon", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 244-245.

²⁵ S. Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Adım Yay., Ankara 1992, 57.

²⁶ M. Kiray, age., 102

²⁷ Pasif güven, modern toplum yapısı içinde, birbirini tanımayan insanlar arasında oluşması beklenen formel, anonim bir güvendir bu. Bu güvenin yaygınlaşması sayesinde bireyler, hukuki, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik olarak kendilerini güvende hissedebilmektedirler. Aktif güven ise, pasif güvenin aksine birbirini tanıyanlar arasında oluşan, dayanışmayı sağlayan bir güven biçimi olup, daha çok enformel ilişkilerin işlenmesine imkan verir. Kavramlar için bkz. Işık, Oğuz-Pınarcıoğlu, M.M., *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yay., İstanbul 2001, 54-55.

²⁸ G. Marshall, age., 686.

namikleri, onların hızlı değişim süreçlerinde yaygın ve etkili işlevleriyle birer tampon mekanizma biçiminde devreye girmelerini sağlamaktadır. Bu türden birincil ilişkilerin taşıdığı psikolojik ve sosyal destek, ekonomik dayanışmayla birlikte kent göçmenini ayakta tutan temel bağ olmaya devam etmektedir.

Kentsel yardımlaşma kaynaklarından bir diğerini de "komşuluk" oluşturur. Kent çevresinde ilk uyum ilişkilerini akraba ve hemşehrileriyle başlatan, daha sonra iş arkadaşlarıyla geliştiren göçmenler, son aşamada az-çok sürekli bir kentsel işbirliği olan komşuluğu sürdürürler. Komşuluk ilişkisi geleneksel yaygın cemaat yapısı ile kentsel yararcı bireycilik arasında kalan bir ara tip oluşturur.²⁹ Komşuluk, kentsel yapılanmanın apartmanlaşma olarak geliştiği yerlerde çözülen, ancak kentin varışlarında varlığını sürdüren önemli bir dayanışma ve sosyalleşme aracı olarak etkinliğini sürdürmektedir. Hatta orta ölçekli şehirlerde apartman içi ilişkilerde önemli bir yeri olan "oturmalar", bir anlamda bu toplumsal kaynağın direnç göstermesini sağlamaktadır.

Türkiye'de kentleşmenin önemli özelliklerinden biri de, aynı yöreden göç eden kimselerin büyük kentlerin gecekondulu bölgelerinde birarada yaşama eğilimleri olmuştur. Bu kümelenme hemşehrilik, akrabalık ya da çoğunlukla her ikisinin iç içe geçmiş şekliyle ortaya çıkmaktadır. Kentlerde özellikle gelir ve çevre standardı düştükçe, akrabalara yakın olma eğiliminin artışı gözlenen genel bir durumdur. Dolayısıyla hemşehri öbeklenmeleri genellikle kentte karşılaşılan sorunlar ve bunlara pratik çözümler getirme arayışları çerçevesinde oluşmaktadır.³⁰ Sosyo-psikolojik düzeyde güven arayışlarının yanı sıra yardımlaşma ve dayanışmanın beslediği ilişkiler, köyden kente göçü kolaylaştırmanın dışında kentsel hayattaki değişimi de yavaşlatma gibi bir ters işlev taşımaktadır. Bu anlamda göçmenin ilk referans grupları olan akraba-hemşehri kümelenmeleri, kültürel-ekonomik bunalımları ve çözülmeyi önleyen sığınaklar olup, kalıcılık ve yaygınlık gösterdiği zaman kentsel kültür ve kurumların etkisini zayıflatmakta, hatta alternatif kentleşme odakları haline gelebilmektedirler. Ancak bunları "geçiş dönemi ilişkileri-ağları" olarak gören anlayışa göre, bunlar geçiş süreci içinde beliren yeni ilişkilere yerini bırakarak, başka bağlamlarda önceliğini yitirmektedirler.

Bilindiği gibi, cemaate aidiyeti ve cemaat ilişkilerini ifade eden hemşehrilik; "kent ortamında farkına varılan bir kimlik" olarak yeni işlevler kazanır. Kaynağını göç öncesi çevreden alsa da, geçmişte pek bir anlamı olmayan hemşehrilik olgusu, büyük ölçüde kentsel ortamın zemin hazırladığı bir kimliktir. Bu kimliği inşa eden dayanışma, kente sahiplenme ve bütünleşme sürecinde, kültürel özellikleri yaşatma ve dayanışmadan, ekonomik yardımlaşmaya ve hatta kentin yönetiminde yer alma ya da temsil edilmeye kadar, çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.³¹

²⁹ Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, 281-285.

³⁰ Birsen Gökçe, Feride Acar, Aytül Kasapoğlu, İnan Özer ve Hamza Uygun, *Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1993, 13-14. Göçmen kimliğini belirleyen ana parçalardan olan "hemşehrilik cemaatleri" büyük kentlerde, zamanla akrabalık bağlarının sarsılmasına karşılık, özellikle gecekondulu bölgelerinde güçlerini korumaya devam etmektedirler. Bkz. Metin Heper, *Türkiye'de Kent Göçmeni ve Bürokratik Örgütler*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, 60.

³¹ Dilek Çiftçi Yeşiltuna, "Hemşehri Derneklerinin İçerdiği İletişimin Yapısı", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 448.

Genel olarak hemşehrilik ilişkileri kimi gruplar için barınma, iş bulma gibi temel varoluş konularında önem taşıırken, bazı gruplar açısından ise kentte taşıdıkları kültürel özellikleri koruma ve yaşatma anlamı taşımaktadır. Yani hemşehrilik ilişkileri sadece kente gelenlerin kullandığı bir iş ve barınak bulma aracı değil, aynı zamanda o, göçmenin kendisini kentliden ve diğer göçmen gruplarından ayırt etmesine yarayan bir kimliktir. Bu yönüyle kente uyum işlevinin yanı sıra bir güvence faktörüdür de. Öte yandan bürokrasinin işlememesi ve yaygın kuralsızlık, ranta yönelik ilişkileri önemli kılabilen, bu da çeşitli düzeyde dayanışma merkezi olan hemşehri birliklerinin informel alandaki konumunu güçlendirmektedir. Bu durum kimi yaklaşımlarda kentin aile-akrabalık ve hemşehrilik gibi cemaate özgü ilişkiler yerine, güçlendirmek istediği sözleşmeye dayalı kurumsal yapının işlememesi anlamına gelir.³² Hemşehrilik olgusunun kazanmış olduğu bu işlevler, onu 1980'li yıllarda büyük kent içinde iyice belirginleşen bir kimlik kazanma sürecinin parçası olarak öne çıkardı. Büyük kentlerin rekabetçi hakimiyet alanı içinde varolamayan bireyler, yerel ilişki ağlarında hayat bulan cemaatlerin doğal ortamına kaçıp sığınmaktadırlar.³³ Doğal aidiyet bağları temelinde gittikçe kemikleşen ayrımlar, kendi içlerinde objektif ve sübjektif bütünleşmeye araçsallık sağlamış olsalar da, uzun vadede kültürel bütünlük açısından kurumsal işleyişi bozan bir potansiyel taşımaktadırlar. Göçmenler kentte kurumsal nitelikli bazı yapılanmaların içinde yer almaktadırlar, ancak bu örgütlenmenin niteliği kentsel kurumlaşmanın ötesinde yerel dayanışmaları ifade etmektedir. Nitekim kentleşme-din ilişkilerini ele alan Konya araştırmasında, örnekleme oluşturan göçmenlerin %40,6'sı çeşitli dernek, kurum ve örgüte üye olduğunu bildirmiştir. Bu oran genel anlamda yeni kentlilerin kentsel kurum ve örgütleri kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ancak burada üye olunan örgütlerin yapısına bakıldığında bunların özellikle yerel dayanışma ve himaye ağlarını genişletme amaçlı yapılanmalar olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Hemşehrilerin biraraya gelip tanışmalarını, iletişim kurmalarını sağlamak için dernek adı altında ortaya çıkan kuruluşlar, ekonomik ve kültürel anlamda önemli ilişki ve işbirliği odakları oluştururlar. Buna göre göçmenlerin genellikle iş kurma, iş, para, ev bulma, ev yapma, evlenme gibi konularda hemşehri derneklerinden destek almaları söz konusudur. Öte yandan derneklere üye olma gerekçeleri arasında "hemşehrilerin birlik ve dayanışmasını sağlaması, gelenek ve görenekleri yaşatması, iş bulmada yardımcı olması" gibi fonksiyonlarına da işaret edilmiştir. Buna göre hemşehri derneklerine yönelimde "kişisel çıkar ve amaçların" yanı sıra, "topluluğun kültürel kimliğine" yönelik taleplerin olması da önem taşımaktadır.³⁵

Hemşehri derneklerinin örgütlülük kapsamı etkinlikleri oranda çok farklı alan ve hizmetleri içerebilmektedir. Böylece âdeta göçmen, kentsel hayatta bütün sosyo-kültürel ve ekonomik sektörlerde kendini "yalnız hissetmesine fırsat vermeyen bir hizmet mekanizması" ile kuşatılmış ya da korunmuş bulmaktadır. İhtiyaçlarını, yatırım

³² Engin Önen, "Kent, Dayanışma ve Hemşehrilik Dernekleri", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 452; Ayrıca bkz. Ayşe Ayata., "Gecekonduarda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri", Toplum ve Bilim, 1991, S. 51-52, 99; Hüseyin Bal, "Kentsel Toplumda Anomi-Yabancılaşma Olgusu, Kente Göç Edenlerin Alternatif Çözümü: Hemşehri Dernekleri", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1997, 437.

³³ A.Y. Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yay., İstanbul 1994, 129.

³⁴ Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2002, 189.

³⁵ H. Bal, "agm.", 437-438.

ve ilişkilerini düzenlemede destek aldığı gibi, sorunlarını çözmede de kentin kurumsal işleyişine gerek hissettirmeyen bir cemaat fanusu içindedir. Ancak kentsel yaşama katılma mücadelesinde hemşehrilik dayanışmasına duyulan gereksinme, daha çok göç sürecindeki dezavantajlı ve eşitsiz koşullarla ilgilidir. Hemşehrilik derneklerinin nostaljik anlamda "gelinen yerleşim yerinin kültürünü yaşatmak ve yeni kuşaklara tanıtmak" gibi amaçlara bağlı olarak da kurulduğu görülür. Ancak ekonomik ya da kültürel amaçlı olsun bütün hemşehrilik dernekleri kimlik temelinde bir "biz" ve "onlar" ayrımına giden yolu açmaktadırlar. Çünkü kendilerini böyle bir ayrımında tanımlama gereği hissetmektedirler.³⁶

Türkiye'de hemşehri derneklerinin üyeleri için taşıdığı en önemli işlevlerden biri de, "resmi ve özel kurumlardaki işlerinde yardımcı olma"dır. Türkiye'de gerek bürokrasinin işleyişi ve insanlardaki bürokrasi algısı, bir tanıdık-bildik kişi arama eğilimini güçlendirmekte olup, bu yönelim yalnızca göçmenlerle sınırlı kalmayan oldukça yaygın bir tarzı ifade etmektedir. Bütün bu işlevleriyle birlikte, hemşehrilik ilişkisinde kişilerin kendilerini "yaşadıkları kente" göre değil de "doğdukları yere" göre tanımlamaları, onların kentsel yaşamla bütünleşmelerini ve yaşadıkları yeri sahiplenmelerini engellemektedir. Kent hayatı içinde farklı alt grup ve kültürlerin varolması kaçınılmaz olmakla birlikte, Türk kentleşmesinde; farklılık ve çeşitliliklerin ayrıcalık talebi şeklinde uç noktalara varan "abartılmış öznelliliğin" boy gösterdiği, hemşehrilik cemaatlerinin de bu bağlamda bir topluluk nostaljisinin tezahürünün yanı sıra, kimlik kazanma sürecinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkması söz konusudur. Öte yandan hemşehri derneklerini ortaya koydukları fonksiyonlar itibarıyla sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirme eğilimleri olmuşsa da, onların bürokrasi ile mücadele ve bürokratik sorunları aşma konusunda formel bir yapılanma göstermemeleri buna imkan vermemiştir.³⁷

GÖÇMEN KİMLİĞİNDE KÜLTÜREL MELEZLEŞME

Kimliğin algılanışının ve pratize edilmesinin arkasında, bireyin zihniyetini ve hayatını biçimlendiren bir dünya görüşü bulunmaktadır. Kimliğin sembolik inşalara dayanması, hayat tarzlarına ait kültürel anlam, değer, kurallar ve tayin edici kodlarca belirlenmesi; toplumsal bağlamda kazanılan, sürdürülen ve dönüştürülen bir olgu olması demektir. Bu anlamda göçmenin toplumsal dünyasını kuşatan kentsel fiziki ve sosyal çevresi, kimlik algılayışının sınırlarını da belirler. Kuşkusuz burada geleneksel anlam dünyasının kuşattığı bir kimlik algısından, kentte değişmeye ve yenileşmeye açık, akışkan, çoğul, şahsi ve öz-düşünümsel modern kimlikle karşılaşma veya geçiş,³⁸ bir takım kırılma, çatışma ve sentez görüntülerini ortaya çıkaracaktır. Göçmen kimliği, böyle birbirinden çok farklı dinamiklere atfen bir karşılaşmanın getirdiği sorunları

³⁶ Bunlar arasında "haftalık ücretsiz sağlık taraması yapma, özel hastanelerle anlaşma yaparak üyelerine indirimli hizmet sağlama, sünnet şölenleri düzenleme, gazete ve dergi yayınlama, çeşitli meslek mensuplarını tanıştırma amaçlı katalog hazırlama, geziler düzenleme, öğrencilere burs verme, yakıt yardımı yapma, kadın kolları kurma, düğün ve cenazelere toplu katılımı sağlama, aynı işkolunda mesleki dayanışma ve işbirliği sağlama vb." hizmetler bulunmaktadır. D.Ç. Yeşiltuna, "agm.", 442-443, 444.

³⁷ Devletin idari müdahalesine maruz kalmayan gönüllü toplumsal ilişkiler, kurumlar ve örgütler olarak sivil toplum kuruluşları, üyelerinin katılımına imkan veren demokratik nitelik, merkezden, yani siyasal toplumdan bağımsız, özerk, kamu yararı konusunda da merkezden ayrı görüşlere sahip kuruluşlardır. E. Önen, "agm.", 452, 457.

³⁸ A.Y. Sanbay, "agm.", 39.

üzerinde taşırken, diğer yandan yaşam çevresinde kişisel nitelikler, yetenekler ve davranış biçimlerini kazandığı bir yeni kimlik örüntüsü içinde yer alır.

Çok katlı kimliklerin içselleştirildiği toplumsal pratikte iç içe geçen kimlikler, bir kültürel melezleşmeyi öne çıkarır. Daha çok dış göçle ilgili bir kavram olan kültürel melezleşme, "modern ile geleneksel olanın karşılaşmasında, her ikisinden belli özellikler taşımakla birlikte, temelde her ikisine de ait olmayan bir oluşumu" ifade etmektedir. Kentlerin çevresinde, kırsal-geleneksel kültürün izlerini taşımakla birlikte kentin geleceğinde yer almak isteyen göçmenlerin, bugün için melez bir kültürün üretiminde aktör oldukları söylenebilir. Bu bağlamda göçmen kimliği her ne kadar klasik kentleşme söylemlerinde şablon dışı bazı görüntüleri içerse de, tamamıyla modern bir kimliğin ve bilincin unsurlarını taşır. Etnik azınlıklarla ilgili bir kavram olan *diyasporik bilinç*te olduğu gibi, göçmenin de, "buradayken aynı anda başka bir yerde olma, evrensel olanla tikel olanı aynı anda yaşama ve geliş çevresinden uzakta yeni bir mekan ve çevre inşa etme" gibi eğilimleri,³⁹ bu kimliğin temel özellikleri olarak işaret edilebilir. Ayrıca göçmen kimliğindeki kolektif yönelimleri, yoksulluk ve dışlanma gibi marjinal konumla ilişkilendirme eğilimlerinin, çoğu zaman tek nedenli bir açıklama olarak kaldığını da eklemek gerekir. Öte yandan cemaatlere yönelim, kurumsallaşmanın düzenli ve uyumlu işlediği toplumlarda daha çok psiko-sosyal sorunlarla ilgili iken, kurumsallaşmanın kentleşme hızından düşük olduğu toplumlarda ise, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörler belirleyici olmaktadır.

Göçmen kültür ve kimliğinin yaşam çevresi ve koşullarıyla bağlantılı yeni göstergeleri, genellikle *kültürel gecekondululuk* ve *arabesk* gibi kavramlarla analiz konusu yapılmaktadır. Gecekondu bölgelerinde kurumsallaşmış cemaatçi ilişkiler ağının dokusu içinde, kırsala özgü yaşam unsurları, estetik algılayış biçimleri, ritüelistik nitelikler vb. kentsel olana eklenmiş ya da onunla yan yana varlığını sürdürmektedir. Bu anlamda kültürel gecekondululuk, kırsal ve kentsel niteliklerle birlikte "ne kırsal ne de kentsel olan, arabesk, saf olmayan, ayrı ve kendine özgü bir tip" bağlamında somutlaşmış ilişkilere işaret eder. Kültürel gecekondululuk içerisinde göçmen, kural dışı bir kimliğin ya da kimliksizliğin alanı olarak, kendine özgü bir değerler sistemi, bir semboller ağı, bir yaşama biçimiyle somutluk kazanır.⁴⁰ Kültürel gecekondululuğa bağlı olarak eski ile yeninin bileşiminde ortaya çıkan arabesk olgusu, kırsal göçmenin kentte yaşadığı bunalım ve zorluklarla şekillenen bir ara-kültür olarak göçmen kimliği ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu anlamda arabesk, bir geçmişi ve geleceği içermeyen, ama daha çok şimdiki zamana ait bir yansıma ile iki kültür arasında bir katlanma modeli oluşturur.⁴¹ Göçmen kimliği işte bu katlanma modeli içinde, modern kent hayatıyla karşılaşmanın kendine özgü koşullarını üreten arabesk yönelimleri içinde taşır.

Türkiye'de kentleşmenin zaman içinde değişen nitelik ve seyri, bu sürecin aktörlerinin konumunda da farklılaşmalar ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte değişen göçmen tipi, artık kentle bütünleşmeye istekli değil, yükselmek adına hemen her şeyi yapmaya hazır bir figür olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte formel olana güvensizlik iyice ortaya çıkmakta, bu güvensizliğin açtığı boşluğu hem zengin-

³⁹ Ayhan Kaya, "Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve 'Çok Kültürlülük' İdeolojisi: Berlin Türkleri", *Toplum ve Bilim*, 1999, 82 Güz, 37.

⁴⁰ E. Genç, "agm.", 314.

⁴¹ Ali Akay, *Konumlar*, Bağlam Yay., İstanbul 1991, 23-25.

leşme hem de yoksullukla baş etme süreçlerinde insanların kendi aralarında oluşturdukları aktif güven doldurmaya çalışmakta. Böylece özellikle cemaatler ön plana çıkmakta, dışlayıcı dayanışma ağları toplumsal yaşama damgasını vurmaktadır.⁴²

Genel anlamda cemaatler, kültürel çatışmanın etkisiyle geleneksel bağların çözüldüğü ve dayanışma ihtiyacının hissedildiği yerlerde önemli işlevler görmüşlerdir. Ancak cemaatin yapısı, gönüllü olarak girilen ve belli rollerin benimsenmesinin beklendiği örgütlerden farklı olarak, kişilerin total bir birliğini ifade ederler.⁴³ Esasen belli bir grup içindeki insanlar kendilerini bir bütün olarak gördükleri sürece, her toplumsal gruplaşmanın cemaat olarak görülmesi de mümkündür. Burada insanların "biz kimiz?" sorusuna yanıt vermede hangi araçları kullandıkları önem taşırken, kimliğin daha çok grubun yaşamına yönelik tehditlerde oluşması dikkat çekicidir.⁴⁴ Cemaat kimliğindeki kolektif boyut, üyeleri üzerinde yaşama tarzından dünya görüşüne kadar geniş kapsamlı denetim ve müeyyidelerle örülür. Göçmenin sorunlarını çözen kentsel cemaat örüntüleri, talep edilen dayanışma, güvenlik gereksinmesi ve hayatı kolaylaştırma gibi işlevleriyle kentle bütünleşmede bir tampon mekanizma konumunu taşırken, zaman içerisinde toplumsal bütünleşmeye zarar veren alternatif kentleşme ve kurumsal odakları haline gelebilmektedir.

Sonuç olarak kurumsallaşma ile cemaatleşme örüntüleri arasında göçmen kimliği, göçün ve kentleşmenin değişen niteliklerine göre farklı yönelimleri taşımaktadır. Sosyo-kültürel ve ekonomik çevresi içinde şekillenen göçmenin gündelik hayatı, toplumsal bağlamda etkilere açık biçimde, yaşamakta olduğu kent ortamı ile geleneksel aidiyetlerinin sentezlendiği yeni ilişkileri üretmektedir. Yaşama tarzını belirleyen aidiyetler, kentsel hayata katılımı donanımsızlıklardan kaynaklanan yoksunlukları aşmaya yardımcı olmakta, ancak zamanla bu ilişkiler toplumsal yapı için bütünleşmeden çatışmaya yönelik bir kültürel farklılaşma potansiyeli içermektedir.

⁴² Göçmen tipolojisinin süreç içinde özellikle ilk dönem ve 1990'lı yıllardan sonra iyice belirginleşen farklılaşma ve değişimi için bkz. Işık O.-Pınarcıoğlu M.M., age., 66, 125-128.

⁴³ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998, 90.

⁴⁴ Richard Senneth, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996, 279.